

Uttalelse fra Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) om forskning på materiale med usikkert eller ukjent opphav

30. juni 2005

Sammendrag av anbefalinger

NESH kommenterer i denne uttalelsen prinsipielle forhold knyttet til forskning og faglig bistand i forbindelse med materiale med usikkert eller ukjent opphav. Nedenfor følger en oppsummering av de viktigste anbefalingene.

NESH anbefaler at

- forskning på materiale med usikkert eller ukjent opphav må vurderes ut fra en avveining mellom hensynene til forskningsfrihet, ny kunnskap, bevaring, formidling og tilbakeføring
- forskere og institusjoner skal opptre med nødvendig aktsomhet. Det innebærer en undersøkelsesplikt og en plikt til å rådføre seg med andre eksperter på området. Som et minstekrav innebærer det at institusjon og forsker stiller som krav til eier at samlingen stilles til disposisjon for forskning omkring eierhistorie
- forskere har en opplysningsplikt som innebærer at dersom det er mistanke om at materialet er stjålet eller ervervet på etisk tvilsomme måter, eller det er usikkerhet knyttet til opphav og eierhistorie, skal dette i første omgang meldes inn til forskningsinstitusjonen
- det tas initiativ til å opprette en nasjonal instans som skal ha ansvar for å følge opp opplysningsplikten og meldeplikten som forsker og institusjon har
- forskningsinstitusjoner utarbeider rapporteringsrutiner som gjør det mulig å få oversikt over materiale med usikkert eller ukjent opphav på et tidlig tidspunkt
- faglig bistand som identifisering, klassifisering og oppbevaring bør skje i full åpenhet. Der det er mistanke om at materialet er stjålet eller ervervet på etisk tvilsomme måter eller det er usikkerhet knyttet til opphav og eierhistorie, gjelder det også en opplysningsplikt
- eksisterende retningslinjer innen de aktuelle fagområdene utvides med tanke på å dekke forskning på materiale med ukjent eller usikkert opphav

1 Bakgrunn. Forespørsel fra UiO

Den 27. oktober 2004 mottok Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) en henvendelse fra Universitetet i Oslo (UiO) ved rektor Arild Underdal.¹ Henvendelsen var generell i formen, men hadde sin bakgrunn i UiOs samarbeid med samlere Martin Schøyen om dokumentasjon av- og forskning på et buddhistisk tekstmateriale som utgjør en del av det som er kjent som ”Schøyen-samlingen”. Rektor formulerer spørsmålene til NESH på følgende måte:

¹ Brev fra UiO datert 25.10.04, ref 04/10838

- (1) Hvilke normer bør (a) den enkelte forsker og (b) den institusjon forskeren arbeider for, bestrebe seg på å følge med hensyn til å initiere og utføre forskning på materiale som det enten er positiv grunn til å tro ikke befinner seg hos sin rettmessige eier eller disponeres av andre på grunnlag av samtykke fra denne eier, eller der det ikke foreligger dokumentasjon som gir et tilstrekkelig betryggende grunnlag for å avvise mistanke om at materialet kan ha vært gjenstand for illegal utførsel eller etisk tvilsomme transaksjoner?
- (2) Hvilke normer bør (a) den enkelte forsker og (b) den institusjon forskeren arbeider for bestrebe seg på å følge når det gjelder ulike former for faglige råd eller faglig bistand – eksempelvis knyttet til identifisering, klassifisering, oppbevaring m.v. – til den som faktisk sitter med slikt materiale?

Det første spørsmålet er knyttet til å igangsette forskning på materiale med usikkert eller ukjent opphav. Dette spørsmålet er besvart nedenfor i punktene 3, 4, 5 og 6. I formuleringen av spørsmålet brukes begrepet ”rettmessig eier”. Det er ofte verken rettslig eller etisk mulig å gi en klar definisjon av dette begrepet. Det sentrale i denne sammenhengen er imidlertid ikke spørsmålet om å avklare rettmessig eier, men hvordan forsker og institusjon bør forholde seg til mistanker eller usikkerhet rundt eierhistorie og ervervelse. NESH oppfatter derfor den siste delen av spørsmålet som den sentrale, nærmere bestemt om det er mistanker om et materiale kan ha vært gjenstand for illegale eller etisk tvilsomme transaksjoner, eller usikkerhet om så er tilfelle.

Det andre spørsmålet dreier seg om situasjoner der enkeltforskere eller institusjoner gir faglig råd eller faglig bistand i forbindelse med materiale med usikkert eller ukjent opphav. Dette spørsmålet er spesielt besvart i punkt 7, med referanse til punktene 5 og 6. Spørsmålet om oppbevaring er også berørt under punkt 2C (bevaring).

Spørsmålene fra rektor Underdal er generelt formulert, men i denne uttalelsen vil vi med ”materiale med usikkert opphav” i første rekke sikte til kulturgjenstander som det er mistanke om at kan være ulovlig eller ufagmessig utgravd, ulovlig importert eller eksportert eller omsatt, eller på annen måte uetisk ervervet.

UiO ønsket bistand til å vurdere viktige forskningsetiske spørsmål – både generelt og med spesifikk referanse til UiOs arbeid med Schøyen-samlingen. I media og fra andre forskere er det kommet påstander om at noe av det buddhistiske tekstmaterialet kan ha vært gjenstand for ulovlige og/eller etisk tvilsomme transaksjoner fra opphavslandet og til Martin Schøyens samling.²

Schøyen-samlingen er den største private samling av manuskript som er samlet i det 20. århundre.³ Den buddhistiske delen av materialet finner vi under tre klassifiseringer: Kina, Pre-Gutenberg trykk og Buddhisme. Det er spesielt den siste delen av materialet som har vært gjenstand for stor diskusjon både i norske og utenlandske fagfora og media. Dette materialet er blitt kalt ”Buddhismens dødehavsruller”.⁴ Materialet er nå delt mellom British Library som har 60 fragmenter og Schøyen-samlingen som har 5000 større fragmenter og 8000 mikrofragmenter i sin besittelse.⁵ Dette materialet er omtalt hos Braarvig (2000 og 2002) og deler av det er gjort tilgjengelig via Nasjonalbibliotekets nettsider på

² NRK Brennpunkt 2004 og Omland, Atle og Christopher Prescott (red). *Buddhist manuscripts from Afghanistan in The Schøyen Collection*, <http://folk.uio.no/atleom/manuscripts.htm>

³ The Schøyen Collection 1. *Introduction* <http://www.nb.no/baser/schoyen/intro.html>, (10. mai 2005)

⁴ The Schøyen Collection 22. *Buddhism*, <http://www.nb.no/baser/schoyen/5/5.19/index.html> (10. mai 2005)

⁵ The Schøyen Collection 1. *Introduction* <http://www.nb.no/baser/schoyen/intro.html>, (10. mai 2005)

www.nb.no/baser/schoyen.⁶ Det er skrevet på palmeblad, bjørkebark, kopperplater og pergament, og stammer fra tiden mellom det 2. og det 7. århundre. Det er skrevet i buddhistiske klostre på de nå utdødde språkene gandhari og sanskrit.

Fra 1997 har professor i religionshistorie ved Universitetet i Oslo Jens E. Braarvig vært forskningsleder for det buddhistiske tekstmaterialet.⁷ Professor Braarvig tok initiativ til denne forskningen sammen med en internasjonal gruppe buddhismeforskere. Samlingen ble utvidet fra 108 tekstfragmenter innkjøpt av Schøyen i 1996 til de nåværende 5000 større fragmenter og 8000 mikrofragmenter. I tillegg til at UiO har oppbevart samlingen i sine lokaler, og forskere ved universitetet har forsket på materialet, har Nasjonalbiblioteket digitalisert noe av materialet.

Forskningsarbeidet ble stilt i bero på deler av det buddhistiske tekstmaterialet den 9. september 2004.⁸ Den 8. november 2004 sendte UiO oppsigelsesbrev til Martin Schøyen for leieavtalen med UiO. Leieavtalen opphørte den 10. mai 2005. Nasjonalbiblioteket har stilt som krav for offentliggjøring at eier- og opphavshistorie er klarlagt. Professor Braarvig annonserte at han avviklet forskningen på den buddhistiske delen av Schøyen-samlingen i et åpent brev i mars 2005 (Braarvig 2005). Under seminaret den 17. mars 2005 (se nedenfor) informerte Braarvig om møter med afghanske myndigheter for å avklare mulighetene for en tilbakeføring.

NESH diskuterte henvendelsen fra UiO i møte 2. november 2004. Saken var ny og vanskelig, og tematikken utfordrende og prinsipielt meget viktig. På dette møtet ble det vedtatt en arbeidsplan, samt å arrangere et åpent seminar. Det ble også vedtatt å ansette cand. philol. i religionshistorie Erik Thorstensen til å utarbeide bakgrunnsmateriale i saken.

Den 17. mars 2005 arrangerte NESH seminaret "Hvordan forske på materiale med ukjent opphav?", der ledende institusjoner og forskere deltok.⁹ Her ble problemkomplekset rundt forskning på gjenstander med ukjent og usikkert opphav belyst fra mange sider og grundig diskutert. NESH behandlet saken i tre møter: 10. februar, 24. mai og 15. juni 2005. Denne uttalelsen er også forelagt et ekspertutvalg, valgt ut med basis i seminaret den 17. mars.¹⁰

NESH har verken anledning eller mandat til å avdekke opphavssted, eierhistorie eller den mer detaljerte saksbehandlingen ved UiO. NESH avgrenser uttalelsen til å besvare de prinsipielle spørsmålene rektor ved Universitetet i Oslo stiller.

2. Avveining mellom ulike hensyn

I likhet med alle andre har forskere og forskningsinstitusjoner en etisk og rettslig plikt til ikke å være i befatning med noe man har grunn til å tro er stjålet eller ervervet på tvilsomme måter.

⁶ Dette gjelder p.t. MS 2179/44 India, 2nd-3rd c, MS 2376/1 India, 4th c. Cave in Hindu Kush, Bamiyan, MS 2378/1 India, 5th c. Cave in Hindu Kush, Bamiyan, MS 2385 Bamiyan, Afghanistan, 6th c. Cave in Hindu Kush, Bamiyan, MS 2382/269 India, 6th c. Cave in Hindu Kush, MS 2373/1 India, 2nd c. Cave in Hindu Kush, Bamiyan, MS 2375/08 India, late 3rd - early 4th c. Cave in Hindu Kush, Bamiyan, MS 2379/44 India, 6th c. Cave in Hindu Kush, Bamiyan., The Schøyen Collection 22. *Buddhism*

<http://www.nb.no/baser/schoyen/5/5.19/index.html>, (10. mai, 2005)

⁷ Braarvig, 2000, <http://folk.uio.no/braarvig/msc/assets/F9EA7A00.PDF>

⁸ *Uniforum nett no*, 09.09.2004 "Avbryt forskinga på Schøyen-samlinga",

<http://wo.uio.no/as/WebObjects/avis.woa/wa/visArtikkel?id=17741&del=uniforum> (lest 16. juni 2005)

⁹ Se vedlegg 1 for program, og www.etikkom.no for referat fra seminaret

¹⁰ Seksjonsleder Per Bjørn Rekdal, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo; Direktør Jon Birger Østby, Statens senter for arkiv, bibliotek og museum; Universitetslektor Atle Omland, Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo; Fagreferent Elisabeth Eide, Nasjonalbiblioteket; Konservator Leif Pareli, Norsk Folkemuseum

En måte å besvare rektor Underdals spørsmål på kunne være å si at forskere og forskningsinstitusjoner aldri skal være i befatning med materiale som man ikke er helt sikker på at ikke er stjålet eller på andre måter tvilsomt ervervet. I tilfeller der besitter ikke ønsker å oppgi eller ikke kan oppgi gjenstandens opphav, bør gjenstanden betraktes som stjålet eller ulovlig utført. La oss kalle denne posisjonen *nulltoleranse*.

Sentrale konvensjoner og retningslinjer på området kan peke i retning av nulltoleranse.¹¹ ICOM-reglene (International Council of Museums) åpner likevel for en bredere vurdering. I deres etiske regelverk understrekes det, punkt 3.4: “In very exceptional cases an item without provenance may have such an inherently outstanding contribution to knowledge that it would be in the public interest to preserve. (...)”. Det anbefales av ICOM at det i slike tilfeller gjøres en spesialistvurdering av om gjenstanden er så viktig at den likevel kan inkluderes i en samling.

I sin ytterste konsekvens innebærer nulltoleranse at usikkerhet omkring- eller manglende dokumentasjon av eierhistorien, er nok til at forskning på et materiale ikke er tillatelig. Men ved å etablere absolutte grenser for hva som skal være tillatt, vil samtidig mulighetene for å nå frem til ny og viktig kunnskap gå tapt. Praktisering av en slik ”nulltoleranse” kan også virke ødeleggende på viktige forskningstradisjoner, der restaurering, bevaring og dokumentasjon av gjenstander inngår som sentrale elementer i forskningsprosessen. Sitatet fra ICOM viser at det ikke er opplagt at vi skal slå oss til ro med nulltoleranse. Man åpner for en avveining i noen situasjoner der også andre hensyn kan komme inn.

Fem forhold er spesielt sentrale i slik vurdering:

- A. hensynet til forskningens frihet og uavhengighet
- B. hensynet til å frembringe ny kunnskap
- C. hensynet til bevaring
- D. hensynet til formidling
- E. hensynet til tilbakeføring

A. Forskningsinstitusjoner og forskningspolitiske instanser har plikt til å legge forholdene til rette for frihet og uavhengighet i forskning. Dette fremheves i NESHs forslag til revisjon av sine retningslinjer(A3), der det også understrekes at forskeres uavhengighet innenfor institusjonene må sikres. En institusjonsledelse skal ha svært tungtveiende grunner for å beslutte å stanse forskningsprosjekter.¹²

B. Forskere har en vitenskaplig plikt til å bruke sin kompetanse til å fremskaffe ny kunnskap. I NESHs retningslinjer kommer denne plikten til uttrykk i punkt 1 om forskningens verdi, der det heter at forskning er søken etter ny og bedre innsikt og at kunnskap er et mål i seg selv.¹³ Plikten til å søke ny kunnskap gjelder ikke absolutt, og den må ofte veies opp mot andre plikter. Når det gjelder de aktuelle skriftene og fragmentene i Schøyen-samlingen, er de av meget stor forskningsmessig verdi.¹⁴ Mulighetene for å frembringe denne kunnskapen bør

¹¹ Se for eksempel EAA 1997 Code of Practice, 1.6 og 1.7

¹² Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora: *Utkast til reviderte retningslinjer*, <http://www.etikkom.no/retningslinjer/NESHretningslinjer/neshretn/2005NESH>, s. 10

¹³ NESH *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, jus og humaniora*

¹⁴ Yamada 2002: 102, .”Though unprecedented, the discovery of a large corpus of Buddhist texts written on bich-bark scrolls in the Gandhari language and Karosthi script is not entirely unexpected. [...] The new discovery thus confirms what already seemed likely, namely that the Gandharan Buddhists in the early centuries

også være en del av vurderingen. I en situasjon der forskeren vet at det er svært få som er i stand til å arbeide med og forstå materialet, og man har grunn til å anta at det er liten sannsynlighet for at andre forskere med tilstrekkelig relevant kompetanse vil få tilgang til å forske på materialet ved en senere anledning, er det tungtveiende grunner for å gjennomføre forskning på materialet.

C. Forskning og dokumentasjon gjør det mulig å bevare et materiale for ettertiden. Helt uavhengig av hva man vet om eierhistorie vil det være av stor betydning at et materiale blir best mulig bevart. Ulike former for dokumentasjon vil være et viktig ledd i arbeidet for bevaring. I ICOMs *Code of Ethics* heter det at “Museums have the duty to acquire, preserve and promote their collections as a contribution to safeguarding the natural, cultural and scientific heritage”.¹⁵ I tilfellet Schøyen-samlingen har Nasjonalbiblioteket utnyttet den mulighet digitalisering gir til å løsrive innholdet fra den fysiske gjenstand. På den måten kan innholdet bevares, tilgjengeliggjøres og forskes på uavhengig av hvor den fysiske gjenstanden befinner seg, og uten å komme i konflikt med eierhistorie. Det kan i visse tilfeller også forsvares at forskningsinstitusjoner oppbevarer materiale med usikkert opphav for å sikre at dette bevares på en forsvarlig måte.¹⁶

D. I enhver forskningsprosess er formidlingen et sentralt element. I NESHs retningslinjer diskuteres formidling både som en plikt og en rettighet for en forsker.¹⁷ I forslag til ny lov om universiteter og høyskoler gjøres formidling til en kjerneoppgave. En primæroppgave ifølge lovens formålparagraf er ”å formidle kunnskap fra høyere utdanning og forskning, herunder vitenskaplige metoder og resultater, til samfunnet for øvrig”.¹⁸ Når det gjelder materiale med mangelfull dokumentasjon, kan formidling også være et viktig hjelpemiddel for å avdekke eierhistorie og opphavssted og muliggjøre tilbakeføring.

E. Der det er mistanke om at et materiale ikke befinner seg hos sin rettmessige eier har forskere en plikt til å melde fra om dette til rett myndighet (se punktet om opplysningsplikt). Denne myndigheten skal så vurdere om det skal etableres en dialog med det som antas å være opphavland eller rettmessig eier med sikte på tilbakeføring. Det kan tenkes situasjoner der opplysningsplikten kan komme i konflikt med hensynet til sikker tilbakeføring, hvis forsker eller institusjon har rimelig grunn til å tro at den stat som gjør krav på å få materialet tilbakeført ikke har gode rutiner for bevaring og sikring av materialet, eller den sikkerhetspolitiske situasjonen i landet er svært ustabil. Fordi reguleringen av tilbakeføring er fundert i mellomstatlige avtaler og internasjonale konvensjoner der stater er kontraktsparter, vil ansvaret for å vurdere tilbakeføring verken ligge hos forsker eller institusjon, men hos sentrale myndigheter.

Stortinget ga 23. november 2004 samtykke til ratifikasjon av UNESCO-konvensjonen av 1970 (*Konvensjon om tiltak for å forby og forhindre ulovlig import og eksport av kulturgjenstander og ulovlig overføring av eiendomsrett til kulturgjenstander* - heretter UNESCO 1970).¹⁹ En

of the Christian era did have a substantial corpus of written scriptures [...] The new documents should also prove to be highly useful for linguistic and paleographic studies. (Salomon 1997: 357-8).

¹⁵ ICOM *Code of Ethics for Museums* s. 8

¹⁶ Institusjoner kan fungere som nødhavn, jfr ICOMs regelverk, 2.11, *Repositories of last Resort*.

¹⁷ Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, jus og humaniora*, pkt F. I NESHs reviderte retningslinjer er formidlingsaspektet og museers spesielle ansvar bli ytterligere utdypet., se Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora: *Utkast til reviderte retningslinjer*, <http://www.etikkom.no/retningslinjer/NESHretningslinjer/neshretn/2005NESH>, s. 34-36

¹⁸ Ot.prp.nr.79 (2003-2004)

¹⁹ UNESCO Konvensjon av 14. november 1970 omhandler tiltak for å forby og hindre ulovlig import og eksport av kulturgjenstander og ulovlig overføring av eiendomsrett til kulturgjenstander. Konvensjonen legger føringer både på import og eksport av kulturgjenstander, samt stiller krav om registrering og bevarelse av gjenstander og

annen viktig konvensjon, Unidroit-konvensjonen av 24. juni 1995 om stjålne eller ulovlig utførte kulturgjenstander (heretter UNIDROIT 1995) ble inkorporert i kulturminneloven fra 1. mars 2002.²⁰ UNIDROIT er en internasjonal frivillig organisasjon som jobber for harmonisering av privatrettslige forhold. Norge har også tiltrådt et EU-direktiv som følger opp UNIDROIT 1995.²¹ Disse konvensjonene forplikter nasjonale myndigheter til aktivt å arbeide for å tilbakeføre ulovlig utførte eller stjålne kulturgjenstander fra land som er parter i konvensjonene. I henhold til *Lov om kulturminner* som skal fremlegges til sanksjon den 10. juli 2005, vil det bli klart fastlagt til hvilke land og under hvilke betingelser man har en rettslig plikt til å tilbakelevere kulturgjenstander. I henhold til prinsippet om at lover ikke skal ha tilbakevirkende kraft, betyr det at nye parter til UNESCO 1970 ikke vil ha rettslig krav på å få tilbakeført gjenstander som er utført fra deres territorium fra før ratifiseringstidspunktet.²² Norge er også bundet av Haagkonvensjonen av 1954 om beskyttelse av kulturarv i krig, med tilhørende Annen Protokoll av 1999.²³

- NESH mener at hensynene til forskningens frihet, ny kunnskap, bevaring, forskningsformidling og tilbakeføring må diskuteres og veies opp mot hverandre før det er mulig å avgjøre hvorvidt det er etisk forsvarlig å forske på et materiale med ukjent eller usikkert opphav

3. Forskning og marked

Omsetting av kulturgjenstander som stammer fra plyndringer og ulovlig utførsel er et stort og voksende problem. Som med all ulovlig handel, er det umulig å sette noe tall på akkurat hvor stort økonomisk omfang denne handelen med kulturgjenstander har.²⁴ Slik virksomhet bidrar til økt korrupsjon og mangel på respekt for loven lokalt, i tillegg til de enorme kulturelle ødeleggelsene den medfører. Et vanlig argument mot at det forskes på materiale med usikkert eller ukjent opphav er at slik forskning vil kunne ha innvirkning på det grå-svarte markedet for slike kulturgjenstander. Intervensjon i markedet kan skje direkte, gjennom kjøp og salg, men det kan også skje indirekte. Ved kjøp og salg intervenserer man direkte i markedet, og påvirker dermed etterspørselen etter fremtidig plyndregods. Når det gjelder forskning, dokumentasjon og utstilling, kan det bare være snakk om en indirekte påvirkning av det samme markedet. Flere har påpekt at ved å stille ut gjenstander øker markedsprisen på disse og lignende

peker på institusjoner som skal være ansvarlige for å sørge for at konvensjonen overholdes. Den omfatter primært kulturgjenstander som er i museer eller annet offentlig eie.

²⁰ I Unidroits konvensjon om stjålne eller ulovlig utførte kulturgjenstander er reglene som gjelder for tilbakeføring for stjålne og ulovlig utførte kulturgjenstander definert slik at det land som krever en gjenstand tilbakeført (det anmodende land) må framsette krav innen tre år fra de fikk kjennskap til hvor kulturgjenstanden befant seg. Foreldelsesfristen for krav er 50 år fra det tidspunkt gjenstanden ble stjålet/ulovlig utført og 75 år for gjenstander ulovlig fjernet fra offentlig samlinger. Videre har den som besitter gjenstanden "rett til en rettfærdig og rimelig erstatning fra den anmodende stat, forutsatt at vedkommende på ervervstidspunktet verken visste eller med rimelighet burde ha visst at gjenstanden var ulovlig utført". UNIDROIT gjelder kulturgjenstander både i privat og offentlig eie.

²¹ Rdir 93/7/EØF skal bidra til at kulturgjenstander som er ulovlig fjernet fra en stats territorium føres tilbake. På anmodning skal den anmodende stat bidra til å ettersøke kulturgjenstander som er fjernet ulovlig og på en rekke måter bidra til å sikre og tilbakeføre materialet innen visse frister. Kulturgjenstander forstås som: "nasjonalskatt av arkeologisk, forhistorisk, historisk, litterær, kunstnerisk eller vitenskapelig verdi". På samme måte som med UNIDROIT 1995 har den som besitter krav på erstatning hvis besitter var i god tro da gjenstanden havnet i ens eie.

²² Haagkonvensjonen av 1954 om beskyttelse av kulturarv i krig, med tilhørende Annen Protokoll av 1999 er også sentrale konvensjoner i denne sammenhengen siden kulturminner er svært sårbare i krig og krig er en situasjon som ofte utnyttes til plyndring.

²³ Norge ratifiserte konvensjonen i 1961, og er i ferd med å ratifisere protokollen (2005).

²⁴ Brodie et al 2000: 23

gjenstander.²⁵ Det er vanskelig å finne studier som kan underbygge slike påstander. Etter NESHS mening skal det være en klar og forutsigbar sammenheng før man kan betrakte denne typen indirekte effekter som medvirkning.

Forskere og institusjoner har likevel et ansvar for hvordan deres virksomhet inngår i en større samfunnsmessig helhet. Det er positivt at private samlere stiller sine samlinger til rådighet for forskning og dokumentasjon, men det vil være problematisk dersom forskeres og etablerte forskningsinstitusjoners befatning med materiale med ukjent opphav bidrar til å gi legitimitet og sosial anerkjennelse til samlere som opererer på en etisk tvilsom måte. Innen arkeologisk forskning finnes det eksempler på hvordan slike samlere benytter seg av et større akademisk og institusjonelt apparat for å oppnå sosial status gjennom samlingene sine og også for i det hele tatt å vite hva de bør kjøpe av aktuelle gjenstander.²⁶ Effektive mottiltak mot denne formen for stilltiende legitimering kan være at forskere og forskningsinstitusjon stiller større krav til åpenhet og innsyn. Det kan gjøres ved at:

- det redegjøres for hvor alle materielle kilder stammer fra og hvordan de er kommet i institusjonens besittelse i alle dokumenter fra prosjektplan til rapport
- det gis opplysninger om koblingen mellom plyndring og samlere i akademiske presentasjoner der dette er relevant
- all relevant informasjon om funnsted og eierhistorie gjøres offentlig tilgjengelig, og det opplyses om usikker eller mangelfull opphavshistorie i artikler og i akademiske presentasjoner

4. Opplysningsplikt

Både i situasjoner der forsker har mistanke om at materialet har vært gjenstand for illegale eller etisk tvilsomme transaksjoner, eller der det er usikkerhet om dette er tilfelle, følger det etter NESHS mening en *opplysningsplikt*. Opplysningsplikten er ikke ivaretatt før forsker, gjennom sin institusjon, har varslet rette nasjonale myndigheter. Det er ikke tilstrekkelig å komme med slike opplysninger på fagkonferanser eller i media.

- Forskere har plikt til, gjennom sin forskningsinstitusjon, å varsle nasjonale myndigheter når det oppdages stjålne eller ulovlig utførte gjenstander i samlingen eller blant kildene. Det er gjennom et formalisert samarbeid med nasjonale, ansvarlige myndigheter at man kan bygge opp en praksis for tilbakeføring. Henvendelser til antatt eierinstitusjon i opprinnelseslandet bør derfor først fortas i samråd med egne nasjonale myndigheter

Et problem med dagens organisering har imidlertid vært at det ikke finnes noen instans som har ansvaret for å motta slike opplysninger. Ansvaret for forvaltning av innførte kulturgjenstander er i dag fordelt mellom tre fagdepartement, Kulturdepartementet, Utenriksdepartementet og Miljødepartementet. Som tidligere nevnt, vil Norge nå være bundet av UNESCO 1970. En spesielt aktuell artikkel i denne sammenheng er artikkel 5e. Den forplikter Norge til å ”gi bestemmelser som er i samsvar med de etiske prinsipper nedfelt i denne konvensjon, med tanke på de berørte personer (konservatorer, samlere, antikvitetshandlere etc.), og se til at bestemmelsene overholdes.”

²⁵ Brodie et al 2000: 13-15

²⁶ Lundén 2004

- NESH anbefaler at sentrale myndigheter gjør det klart hvilken instans som skal ha overordnet ansvar for å følge opp forskere og institusjoners meldeplikt mht materiale med ukjent eller usikkert opphav

5. Undersøkelsesplikt

Når det gjelder materiale der det er usikkerhet om opphav, skal forskere i sin befatning med materialet utøve *nødvendig aktsomhet*. Det innebærer for det første en *undersøkelsesplikt* og for det andre en plikt til å *rådføre* seg med andre på feltet. Det har å gjøre med hvorvidt en som erverver en kulturgjenstand kan sies å ha vært i god tro. God tro er et sentralt begrep i *Lov om godtroerverv av løsøre*.²⁷ Det har blant annet betydning for hvorvidt kjøperen vil ha krav på godtgjøring ved tilbakeføring. Nødvendig aktsomhet defineres på følgende måte i UNIDROT 1995:

For å kunne avgjøre hvorvidt besitteren utviste nødvendig aktsomhet, skal det tas hensyn til alle omstendigheter rundt ervervet, herunder partenes karakter, hvilken pris som er betalt, hvorvidt besitteren undersøkte i et med rimelighet tilgjengelig register over stjalne kulturgjenstander og i eventuell annen relevant informasjon og dokumentasjon som vedkommende med rimelighet kunne ha innhentet, og hvorvidt besitteren rådførte seg med tilgjengelige instanser eller tok andre skritt som en fornuftig person ville ha tatt under liknende omstendigheter.²⁸

ICOMs museumsetiske retningslinjer definerer nødvendig aktsomhet i tilknytning til uklart opphav på følgende måte: "The requirement that every endeavour is made to establish the facts of a case before deciding a course of action, particularly in identifying the source and history of an item offered for acquisition or use before accepting it." En svært streng tolkning av begrepet ville være at all forskning rettes inn mot å avklare materialets eierhistorie. Det ville stille urealistiske krav både til tids- og ressursbruk. En mer moderat tolkning ville være at disse forholdene vurderes nøye før man tar i mot en gjenstand eller annet materiale som skal gå inn i en offentlig samling.

Kravet til "nødvendig aktsomhet" innebærer at den som er i besittelse av en kulturgjenstand selv må vise at han eller hun har gjort alt innenfor rimelighetens grenser for å fastslå at gjenstanden verken er stjålet, ulovlig utført eller ulovlig ført inn i landet. Den som står oppført som eier må åpenbart utøve nødvendig aktsomhet. Kravet til nødvendig aktsomhet bør også gjelde forsker og institusjon. Som et minstekrav innebærer det at institusjon og forsker stiller som krav til eier at samlingen stilles til disposisjon for forskning omkring eierhistorie. Et mer omfattende krav vil være at forskere selv har en plikt til å gjøre slike undersøkelser, innen rimelighetens grenser, og ut fra den kompetanse forskeren besitter. Her vil også graden av undersøkelsesplikt variere med hvem det er man samarbeider med, og hva slags materiale det er snakk om. I filosofien finner vi uttrykket "klanderverdig uvitende".²⁹ I jusen finnes tilsvarende tankegang i forhold til erstatningsansvar og i forhold til enkelte straffebestemmelser. Er det noe en person visste, eller burde ha visst eller forstått, er det ikke tilstrekkelig for ansvarsfrihet eller straffefrihet at man ikke hadde konkret kunnskap om forholdet. Man må gjøre det som med rimelighet kan kreves for å erverve kunnskap eller foreta kontroller m.v. Dette er i tråd med UNESCOs krav om at materialets autentisitet skal

²⁷ Lov om godtroerverv av løsøre. § 1. pkt. 2.

²⁸ UNIDROIT 1995, art 4, pkt 4

²⁹ Se f.eks. Hacking 1986

vrderes før det inngår i en institusjons samling.³⁰ I en slik fase vil både undersøkelser og rådføring med eksperter være sentralt.

- NESH mener at forsker og institusjon skal utøve nødvendig aktsomhet. Som et minstekrav innebærer det at institusjon og forsker stiller som krav til eier at samlingen stilles til disposisjon for forskning omkring eierhistorie
- NESH mener at når en forsker har mistanke om illegale eller etisk tvilsomme forhold knyttet til eierhistorie, har forsker en undersøkelses- og rådføringsplikt. Denne plikten omfatter kommunikasjon med egen institusjon, fagfeller og de som har bidratt til å bringe gjenstanden i forskers besittelse
- NESH mener at for at en forsker skal kunne igangsette forskning på materiale med usikkert eller ukjent opphav, skal forskerens institusjon være gjort kjent med fakta vedrørende gjenstandens mangelfullt dokumenterte eierhistorie

6. Faglige råd og bistand

Det andre spørsmålet i henvendelsen fra Universitetet i Oslo dreier seg om hvordan forskere og forskningsinstitusjoner bør forholde seg når det er spørsmål om faglige råd eller faglig bistand – eksempelvis knyttet til identifisering, klassifisering og oppbevaring. Her bør det skjelnes mellom bistand og råd til andre institusjoner eller forskere på den ene siden og privatpersoner på den andre siden. Kommer det en henvendelse fra en institusjon med ansvar for kulturgjenstander etter nasjonal lovgiving, eller fra en institusjon som forvalter dette ansvaret, står forskeren fritt til å gi de råd og den bistand forskeren selv finner rimelig.

Det er verdt å merke seg at kravet til nødvendig aktsomhet (se punkt 5) innebærer at den som besitter et materiale har plikt til å gjøre undersøkelser og rådfører seg med eksperter på området. Dette kravet er vanskelig å forene med nulltoleranse. I mange situasjoner vil det være umulig for eiere av et materiale å utvise nødvendig aktsomhet dersom alle forskere er avskåret fra å undersøke og identifisere materiale med ukjent opphav.

På samme måte som ved annen oppdragsforskning, kan et svært tett samarbeid mellom forskere og oppdragsgivere være uheldig og utgjøre en trussel mot forskningens uavhengighet. En forskningsinstitusjon eller forsker må unngå avhengighet i forhold til oppdragsgiver som er egnet til å svekke deres troverdighet.³¹ Full åpenhet omkring et slikt samarbeid er derfor viktig. Også når det gjelder faglig råd og faglig bistand, har forskeren og forskningsinstitusjoner en plikt til å varsle rett myndighet der det er mistanker eller usikkerhet knyttet til materialets eierhistorie.

- Faglig bistand som identifisering, klassifisering og oppbevaring bør skje i full åpenhet. Der det er mistanke om at materialet er stjålet eller ervervet på tvilsomme måter gjelder det også en opplysningsplikt

7. Behov for revisjon av eksisterende retningslinjer

Det er et viktig skille etisk sett mellom det som kan kalles ”erhvervesetikk (the ethics of acquisition)- og forskningsetikk. Det er en mangel ved eksisterende retningslinjer at de ikke skiller klart mellom ervervelse og kjøp på den ene siden og forskning/dokumentasjon på den andre side siden. Ingen av de dominerende retningslinjene på området, International Council

³⁰UNESCO 2002: 21

³¹ Se forslag til revisjon av NESHs retningslinjer, pkt E39,
<http://www.etikkom.no/retningslinjer/NESHretningslinjer/neshretn/2005NESH>

of Museums' (ICOM) Code of Ethics for Museums, eller European Association of Archeologists' (EAA) *Code of Practice*, har punkter som direkte omhandler forskning.

- NESH anbefaler at eksisterende retningslinjer innen de aktuelle fagområdene utvides med tanke på å dekke forskning på materiale med usikkert eller ukjent opphav

8. Sluttkommentar

Universitetet i Oslo ber NESH om en vurdering av viktige forskningsetiske spørsmål, og henviser til UiOs befatning med Schøyen-samlingen som bakgrunn for forespørselen. NESH har, som tidligere nevnt, verken anledning eller mandat til å utføre en granskning for å avdekke opphavssted eller eierhistorie, eller til å gi en detaljert beskrivelse og vurdering av hendelsesforløpet og saksbehandlingen ved UiO. Komiteen har derfor avgrenset uttalelsen til å besvare de prinsipielle spørsmålene rektor stiller. I lys av de vurderinger og anbefalingene som her er gjort, vil NESH likevel sette spørsmålsteget ved om det var riktig å stille forskningen på Schøyen-samlingen i bero. Komiteen ser at det var behov for en tenkepause for å avklare hvordan institusjonen skulle forholde seg til denne og liknende saker. Det fremstår likevel som et inngrep i forskningens frihet at et forskningsprosjekt avbrytes, kort tid etter en mediedebatt. En mer passende reaksjon ville nok vært at forskningen ikke ble midlertidig stoppet, men at Universitetet hadde igangsatt granskning av det aktuelle materialet, etablert eller brukt et internt forum hvor relevante forskningsmiljøer hadde gått inn i en åpen diskusjon med hverandre, og varslet sentrale myndigheter om usikkerhet med hensyn til eierhistorie og opphav.

Referanser

- Brodie, Neil, Jenny Doole og Peter Watson (2000): *Stealing History – The Illicit Trade in Cultural Material*, The McDonald Institute for Archaeological Research
- Braarvig, Jens (ed.) (2000 og 2002): "Buddhist Manuscripts". Volume I and II. *Manuscripts in The Schøyen Collection*. Hermes, Oslo,
- Braarvig, Jens (2005): *Åpent brev i anledning M. Schøyens manuskriptsamling: Avvikling av forskning*, 7. mars 2005
- Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH): *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, jus og humaniora*, Oslo 1999. <http://www.etikkom.no/retningslinjer/NESHretningslinjer/99>
- Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora: *Utkast til reviderte retningslinjer*, <http://www.etikkom.no/retningslinjer/NESHretningslinjer/neshretn/2005NESH>
- European Association of Archeologists (EAA): *THE EAA CODE OF PRACTICE 2000-08-16*, <http://www.e-a-a.org/codeprac.htm>
- Forskrift om tilbakelevering av stjålne og ulovlig utførte kulturgjenstander, FOR 2001-12-14 nr 1420.*
- Hacking, Ian. (1986): "Culpable ignorance of interference effects", in: D. MacLean (ed.), *Values at risk*, Savage, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc
- Haagkonvensjonen av 1954 (Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 14.mai 1954)* http://www.unesco.org/culture/laws/hague/html_eng/page1.shtml

International Council of Museums (ICOM): *Code of Ethics for Museums*,
icom.museum/ethics.html

Lov om kulturminner, LOV 1978-06-09 nr 50

Lov om godtroerverv av løsøre, LOV 1978-06-02 nr 37

Lundén, Staffan (2004): "The Scholar and the Market- Swedish scholarly contributions to the destruction of the world's archaeological heritage" i *Swedish Archeologists on Ethics*, Håkan Karlsson (red), Bricoleur Press 2004

Nasjonalbiblioteket: *The Schøyen Collection*, <http://www.nb.no/baser/schoyen>

NRK Brennpunkt (2004): *Skriftsamleren* (del 1 - deler vist 7. september 2004) og *De magiske krukene* (del 2 - vist 14. september 2004)

Omland, Atle og Christopher Prescott (red.): *Buddhist manuscripts from Afghanistan in The Schøyen Collection*, <http://folk.uio.no/atleom/manuscripts.htm>

Ot.prp. nr. 75 (1999-2000) Om lov om endringer i lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner

Ot.prp. nr. 76 (2003-2004) Om lov om endringer i lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner og lov 15. juni 2001 nr. 79 om miljøvern på Svalbard

Rådets direktiv 93/7/EØF af 15. marts 1993 om tilbagelevering af kulturgoder, som ulovligt er fjernet fra en medlemsstats område, <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31993L0007:DA:HTML>

Salomon, Richard (1997): "A Preliminary Survey of Some Early Buddhist Manuscripts Recently Acquired by the British Library," *Journal of the American Oriental Society*, vol. 117-2, April/June 1997, pp. 353-358.

Schick, Jürgen. (1998): *The Gods are Leaving the Country*. Bangkok: Orchid Press.

St.prp. nr. 70 (2003-2004) Om samtykke til ratifikasjon av konvensjon av 14. november 1970 om tiltak for å forby og hindre ulovleg import og eksport av kulturgjenstandar og ulovleg overføring av eigedomsrett til kulturgjenstandar

UNESCO-konvensjonen av 14. november 1970 om tiltak for å forby og forhindre ulovlig import og eksport av kulturgjenstander og ulovlig overføring av eiendomsrett til kulturgjenstander

Unidroit-konvensjonen av 24. juni 1995 om stjålne eller ulovlig utførte kulturgjenstander

UNESCO (2002): *Memory of The World - General Guidelines to Safeguard Documentary Heritage*, Paris

Uniforum nett no, 09.09.2004 "Avbryt forskinga på Schøyen-samlinga", <http://wo.uio.no/as/WebObjects/avis.woa/wa/visArtikkel?id=17741&del=uniforum>

Uniforum nett no, 21.01.2005, "Universitetet kaster ut Schøyensamlingen", <http://wo.uio.no/as/WebObjects/avis.woa/wa/visArtikkel?id=19902&del=uniforum>

Yamada Meiji (2002): "Buddhism of Bamiyan" i *Pacific World: Journal of the Institute of Buddhist Studies* Third Series, Number 4, s 109-122.